

FEKETE *gazdaság*

I N T E R J Ú   E G Y   K Ö Z G A Z D Á S S Z A L

„A túlélésnek nincs alternatívája”, állítja ön egy hosszú tanulmányában, melyben igyekszik megvonni a gettó első két évének gazdasági mérlegét. Túlélni mindenáron – megéri?

A szervezet nem kérdez, parancsol. Életben akar maradni. Munka kell. Kereset. Napi 12 zloty minimum. A családok háromnegyedében nincs kereső. Legrosszabb helyzetben azok a menekültek vannak, akik egy szál ruhában, gyalogmenetben érkeztek Varsóba, és azóta is menedékszálláson laknak. Nem lévén tartalékaik, ők jelentkeztek elsőnek kényszermunkára, ők kapaszkodtak fel a magukat pénzzel megváltó gazdagok helyett a teherautó-platóra, őket verték véresre a táborokban, ők álltak a csatornában derékig jeges vízben, ők nem kapták meg éhbérüket, s végül alkalmatlan munkaerőnek minősülvén ők tértek vissza a gettóba önmaguk árnyékaként. Eddig is kegyelemkenyéren éltek, ezután is csak a felebaráti és önkormányzati segítségben bízhatnak. Családjukkal együtt ők töltik meg a közös pokol legalsó bugyrait.

És a varsói szegények?

Munkára egyelőre nekik sincs reményük. Ők már a háború előtt is az éhezés szélére sodródtak, zsidó szervezetek segélyein éltek, nyomorúságos körülmények között. Egyetlen előnyük a menekültekhez képest, hogy nem nagyon kellett költözniük a gettósítás idején, így legalább némi tartalékkal rendelkeztek az ínséges időkre, igaz, sokan közülük már az ostrom utáni zűrzavaros helyzetben koldulni voltak kénytelenek. Az önkormányzat főleg őket irányította közmunkára, majd kényszermunkatáborokba, és főleg őket kaszálta le a járvány tömegszálláshoz hasonló lakásaikon. A Krochmalna, Smocza, Lubecki utcák bizonyos épületeiben hírmondó is alig maradt belőlük.

Még emberevés is előfordult, azt beszélik.

Voltak kirívó esetek. Mivel e két legszegényebb csoport (számuk 150000 főre tehető) semmilyen jövedelemmel nem rendelkezik, eltartásuk a közösségre hárul. Életben akkor maradhatnának mind, ha sikerülne számukra havonta 1800000 zlotyt előteremteni. De ez sehogy sem jön össze. Rendeztek nekik jótékonyági gyűjtést, hozott is arra a hónapra egymilliót, de ez egyszeri felbuzdulás volt.

Nekik tebát, mint Münchhausen bárónak, saját hajuknál fogva kellene kihúzniuk magukat a mocsárból.

Csak sajna „kihullott a hajuk”: nincs mibe kapaszkodniuk. „Hajasabbak” azok a családok, ahol ugyan szintén nincs bejegyzett kereső foglalkozású, de van felélhető vagyon, még a háború előttről. Ők alkotják az alkalmi árusok java részét az utcán; ágyneműt, abroszt adnak el a Gęsiówkán, héber, jiddis könyveket a Nowolipkin, lengyel regényeket a Leszón, ruhát szinte mindenütt. Aki edényt, evőeszközt árul, az már nagyon rosszul áll, aki a lavórját viszi vásárra, annak vége. Fő ügyfeleik a gettóban dolgozó lengyelek. Mivel minden pénzt kénytelenek élelemre fordítani, viszont a vagyonukat munka híján nincs miből pótolniuk, a végkiárúsítók egyre meredekebb lejtőre kerülnek. Az idő haladtával mindinkább összemósódnak a valódi nincstelennel, számukat majdnem megduplázva így módon.

Mennyi időre lehet elég a tartalék?

A statisztikai osztály becslése szerint a háború előtti varsói zsidó vagyonnak jelenleg már csak negyedével rendelkeznek a tulajdonosok, nem utolsósorban azért, mert a németek informátoraiknak köszönhetően módszeresen végiglátogatták és több szakaszban „csont-ra rágták” a polgári lakásokat, üzleteket és közintézményeket. A rohamos pénzromlást tekintetbe véve egyelőre megjósolhatatlan, hogy a megmaradt vagyon tart-e tovább vagy a háború. A nagypolgárság felbomlott, az értelmiség lecsúszott. A zenetanár az utcán zenél, a színész riksát vezet, a szobrász sírkövet gyárt, a képkereskedő örül, ha házmester lehet, az ügyvéd bombont árul.

Az utcán hömpölygő emberáradat. Kik dolgoznak?

1939-ben a 15–60 év közöttiek 68,8%-ának, két évvel később 12,5%-ának volt kereső foglalkozása. Mára a hivatalos foglalkoztatási ráta 15% körül jár. Bár még mindig riasztóan alacsony, fontos az emelkedő tendencia, mert a munkajövedelem azt az ígéretet hordozza, hogy a családok legalább egy kis részének lába alól nem csúszik ki a talaj olyan vésszes gyorsasággal. Fontos még azért is, mert a létminimumhoz szükséges napi 12 zlotyot csak az e körbe tartozók termelhetik ki legálisan.

Milyen foglalkozásúak tartoznak ide?

Iparosok, akik a tizedét sem, kereskedők, akik az ötödét sem teszik ki a háború előtti létszámnak, és alkalmazottaik. Iparengedélyt 3600-an, kereskedelmi vállalkozásra szóló engedélyt 6000-en kaptak. Az alkalmazottakkal együtt a két szférában mintegy 15000-en dolgoznak. Őket egészíti ki az önkormányzat (zsidó tanács) 7000 alkalmazottja, köztük a rendfenntartók, a szociális munkát végzők, az egészségügyesek. A gettóbeli árja üzemek zsidó dolgozóinak száma állandóan nő, jelenleg 6000-re tehető. A foglalkoztatottak kö-

rét az egyéb önálló foglalkozásúak (orvosok, fodrászok, fényképészek, bérfuvarosok stb.) kb. 10000 és a tőkejövedelmükből élők 3000 fős csoportja egészíti ki nagyjából 40000-re.

Vagyis ők már megváltották jegyüket a túléléshez.

Nem egészen. A Niska utcai fehérnemű-varrónő a maga 20 groszys, vagy akár a Nalewki utcai fodrászsegéd a maga 80 groszys órabérével aligha fogja megkeresni a napi 12 zlotyt. Mint ahogy a német *shopok* – a Schulz-féle szőrmejavítók vagy a Többens-féle varrodák – betanított munkásainak darabbéres jövedelme sem éri el egyelőre a létminimumot. A Smocza utcai iparegyesületi szabóműhely szakemberei bőven megkeresik a szükségset, csakhogy az élelemlől (szemben a *shopok* dolgozóival, akik napi két adag levesen és négy szelet kenyéren felül még havi plusz négy kiló kenyeret is kapnak jegyre) maguknak kell gondoskodniuk. Nem kétséges, kb. 10000 ember még a foglalkoztatottak között is szükségset lát.

Na de a szakképzett munkás, az engedéllyel rendelkező kereskedő és iparos megkeresi a létminimumot, nem?

Többnyire csak úgy, ha a havi jövedelmével egyező értékben ad el ingóságokat. Ide tartoznak még az önkormányzat alkalmazottai, igaz, nekik egy csomó térítés is jár. E csoport munkajövedelme átlépheti a 250-300 zlotyt havonta. Orvosok, ügyvédek, fodrászok, fényképészek ennek két-háromszorosát is megkereshetik. 1000-5000 zloty között keresnek a középvállalkozók, a *demi gros* kereskedők (számuk 1500-2000-re tehető). Ennél többet az ipari, kereskedelmi és szolgáltatást nyújtó nagyvállalkozók tehetnek csak zsebre, náluk a havi jövedelem akár tízezrekben is mérhető.

Ők a milliomosok. Hányan vannak?

Pár tucatnyian. A számok fényében a gettó társadalma olyan piramishoz hasonlít, amelynek anyagát háromnegyed részben már lepusztították a „természeti erők”, ezért a lábánál szétterült, közepén azonban egy frissen képződött kis gúla települt rá, ami viszont tűhegyes. Ha a frissen meggazdagodottak jövedelmüknek legalább a felét a nincstelenekre fordítanák – hiszen a hasznot beruházni vagy teaurálni jelen körülmények között nemigen nyílik mód –, a leszakadó rétegek zömét meg lehetne menteni az éhhaláltól. Érdekes módon a nyomorultak támogatásának terhét nem annyira a tehetősek és a felkapaszkodott újgazdagok, sokkal inkább a szegényebbek veszik magukra: ők négyszer többet vállalnak amazoknál a szociális hozzájárulásokból. Átlagosan ugyanannyival járulnak hozzá fejenként (21 zloty), de míg ez a gazdagoknak jövedelmük alig észrevehető töredékét jelenti, a szegényebektől komoly áldozatot követel.

Nem éppen fordítva lenne méltányos?

Dehogynem. Ugyanez az egyenlődsi érvényesül az élelmiszerjegyek elosztásánál is. Nem véletlenül kérelmezték szociális szervezetek, hogy vonják meg a 30000 gazdagtól az élelmiszerjegy rájuk is kiterjesztett kedvezményét, adják oda jegyeiket a rászorulóknak. A dolog ennyiben maradt mégis. Ugyanígy járt nemrégiben a 2 zlotys „fejadó” intézménye: amikor elnökünk felvetette, hogy akinek nincs, attól úgyse lehet elvenni, ellenben akinek van, az jövedelme után progresszíven adózhatna – a felső sávban 40, majd később akár 70%-kal is –, a gazdasági osztály félresöpörte az indítványt.

Valaki kiszámolta: a gettónak összességében 20-25 millió zlotyt kellene keresnie havonta ahhoz, hogy a népelelmezés szorongató problémáját megoldja.

A számítás helyes volt, csupán azt hagyta nyitva, hogyan lehet ezt az összeget megtermelni ilyen kevés foglalkoztatottal, ilyen kevés munkahellyel és ilyen nevetségesen kicsi tőkével. De láss csodát: másvalaki meg azt számolta ki, hogy a gettó ennek a többszörösét is megkeresi havonta, minimum 70-80 milliót vagy még ennél is többet.

Ez hogyan lehetséges?

A németeknek is két kezük van, hiába akarnak sokkarú árja isteneknek látszani. Az egyik kezük irtózik tőlünk, hozzánk nem érne, elszigetel bennünket, egyik rendeletet gépeli a másik után, még a lélegzetvételünket is szabályozná. A másik kezük, épp ellenkezőleg, folyton utánunk nyúlkál, a vagyonunkban turkál, húzna le rólunk mindent, csak a hasznot passzírozná ki belőlünk. Időnként összefog a két kéz. Ez történt karácsonykor, amikor az ultimátumszerű prémbeadást elrendelték. Ha a németek otthon a Reichben önként adják le szőrméiket a Moszkva előtt didergő frontkatonák javára, akkor a zsidók ne parádézzanak kékrókában a varsói utcákon! Azon a címen, hogy csak a bélelt sapka, kabát, csizma hiányzik a kommunizmus megdöntéséhez, sikerült legombolniuk rólunk 35000 bundát, 135000 prémgallért, 10000 muffot és sapkát legalább 50 milliós értékben.

Miért nem hagytak bennünket simán éhen halni?

Talán járványügyi megfontolások miatt. Volt olyan terv, hogy a gettó csak annyi élelmiszert kapjon, amennyi munkateljesítménye után megilleti. Munka meg persze alig volt. Aztán azt találta ki valaki, hogy valutával, arannyal, értéktárgyakkal fizessünk az élelmiszert. Szerencsére mindkét ötletet ejtették. A gettó, ha nem is kincsesbánya, olcsó munkaerőben bővelkedik. A német vállalkozók eleinte nem szívesen tették be a lábukat a falon belülre, aztán felismerték a nagy lehetőséget. Túl azon, hogy milliós üzleteket kötnek a Wehrmachtal, még az irányított fogyasztás zavarosában is halászhatnak. Többens textilgyáros például nem áttal élelmiszerjegyekkel seftelni. A jegyekre elvileg a munkásai vásárolhatnának élelmiszert kedvezményes áron, ám ezt megteszi helyettük Többens maga, mindjárt a feketepiacra dobva a vaj és a cukor tonnáit, aztán megy az önkormányzathoz a következő paksaméta jegyért – gestapós barátaival a háta mögött nyugodtan megteheti. Csak ezzel az üzérkedéssel egyedül annyi pénzt tesz zsebre havonta, amennyit a házbizottságok nincstelének tízezreinek gyűjtenek össze egy-egy hónapban szomszédsági segélyként.

A gettó az ön megfogalmazása szerint autonóm területként működik. Van saját közigazgatása, karhatalma, börtöne, postája. Mennyire önálló gazdaságilag?

Annyiban mindenképpen, hogy a falat is a közösség pénzén húzták fel, és annyiban is, hogy a zsidó önkormányzat finanszírozza a *Transferstelle* működését, azét az intézményét, amely a vámhivatal szerepét tölti be. A környező „árja világ” ugyanis a megszállók elgondolása szerint külföldi állam, a gettótól vámhatár választja el. A két állam között a gazdasági csere a klíringrendszer szerint zajlik. Már külön bankunk is van a Leszno 14-ben, amely hitelügyletekkel foglalkozik, mármint azzal, hogy mikor mennyit emelhet le nekünk hitelbe a saját befagyasztott takaré- és betétszámláinkról. A tőlünk elvett pénzért az általunk gyártott termékkel fizetünk. Ezt értjük „önfinanszírozáson”. Áru hivatalosan csak a *Transferstellén* keresztül érkezhethet, illetve távozhat. Export- és importjogot azonban mindössze nyolc-tíz zsidó vállalkozás kapott a német hatóságtól.

Többségük a Gestapo leányvállalata, mindenféle kedvezményrel ellátva.

A Gestapo, az SS és a német közigazgatás fejesei személyesen érdekeltek a profitszerzésben. A zsidó cégek nyersanyagot (bőrt, gyapjút, textíliát, fát) hoznak be és készterméket (ruhát, cipőt, bútort) visznek ki „Árjaországba”. A hivatalos áruforgalom így is legfeljebb 10%-át éri el a ténylegesnek. Ebben benne foglaltatik a *Transferstellén* keresztül érkező élelem, amelyet aztán szétosztanak a népkonyhákba és a kijelölt üzletekbe, hogy onnan jegy ellenében eljusson a lakossághoz. De, mint tudjuk, a hivatalos ellátás havonta mindössze néhány napra elegendő.

Ha jól emlékszem, a gettó létrejöttkor a pesszimisták úgy számoltak, hogy a bejövő élelmiszerek ellenértékéért éven belül minden pénz kiáramlik a falak mögül.

Pesszimizmusuk alapja az a feltételezés volt, hogy az árucsera a gettó és a külvilág között kizárólag hivatalos utakon fog bonyolódni. Nem így történt. A lengyelek torkára ugyanaz a két német kéz fonódik, mint a miénkre, csak őket egyelőre kesztyűben szorongatják. Elszigeteltek minket egymástól, de a gazdasági szálakat nem sikerült elszakítaniuk. Mert a hagyományos munkamegosztást nem lehet egyik napról a másikra felváltani újjal. Bérkocsist, pincért még csak-csak találnak odaát, de jó szűcsöt, szabót már aligha. Nekünk élelmiszerekre, a lengyeleknek ruhára, iparcikkre van szükségük. Tej, tehát nincs minálunk, de tejeskannát mi csinálunk. Mi nem tartunk karácsonyt, de fenyőfadíszet mi gyártunk. Mi nem állunk a munkapadhoz overallban, de mi készítjük használt ruhából az overallt családi vállalkozásban. Az a fatalpú szandál és papucs, aminek kartonból van a pántja, az is itt készül nálunk. És amin papucsban járnak, rongyszőnyeget szintén tőlünk importálnak. Óraszíj, hajtű, gémkapocs, fésű, patent, gomb, cipőfűző, ripsz szalag, ezzel is mi látjuk el a lengyel háztartásokat.

Hogyan működik ez a rendszer?

Feketén. Ezek kis műhelyek, bedolgozó rendszer láncszemei, megvannak a régi kapcsolataik a lengyel oldallal. Az alapanyag többnyire hulladék. A hulladékgyűjtést ószeresek végzik, engedéllyel. Idebent is, odakint is. Egy részét leadják, más részét nem. Ők a beszállítók, amíg a németek vissza nem vonják az engedélyüket. Vagy olyan ügynökök, akik naponta több ezer kiló ócska ágyneműt és mindenfajta használt ruhát vásárolnak fel az itteni végki-árusítóktól a Gesia és Lubecki utca sarkán. Ez a hatalmas tér lett a kereskedelmi központja a más városokból származó használt ruháknak is. Lengyel kereskedők óriási használtcikk-szállítmányt dobtak erre a piacra épp a minap. Húsz tonna használt ruhát. A lublini gettó kiürítése után az ottani német „értékbecgyűjtőktől” szerezték, ugyancsak feketén.

Borzalom! És mi lesz ennek a temérdek rongynak a sorsa?

Be lesznek festve a Niska utcai kelmefestődékben és magánlakásokban, utána még különféle mintákat nyomnak rájuk. Imakendőt sállá, trikóvá szabnak át. Női fejkendőt, szvettert, zubbonyt, parasztujjast gyártanak belőlük. Łódzi vállalkozók valóságos textilipart gründoltak itt illegálisan. Szövetet, fonalat árja megbízottak által vezetett cégektől kapnak, a központilag elosztott nyersanyagmennyiségből „vételezve”. A lopott gyapjúból műhelyeink kiváló szövetet szőnek, vagy éppen gyapjúharisnyát, a pamut-gyapjú keverékfonalból kesztyűt gyártanak.

Ez is háziipari rendszer?

A németek gyarmatosítóként jöttek, a modern géppark nagy részét hazafuvarozták a Reichbe. Ezzel az ország iparát visszavetették vagy száz évvel. Így aztán az általuk létesített gettóbeli üzemek sem nagyon különböznek az újkori manufaktúráktól. Fő a tömegtermelés. A mi bedolgozó rendszerünk sokkal kezdetlegesebb; a padlásokról lekerült a rokka, a lábítószövőszék. Mi is tömegtermelésre törekszünk, de a nyersanyagforrások végesek, ezért nagy hangsúlyt kap a lelemény. Bontott fonálból terítőt, függönyt készítünk kézi hurkolással. Régi keménykötésű kereskedelmi könyvek (minek őrizgessék őket?) hulladékká lényegülnek: előbb kartont préselünk belőlük, abból pedig vulkánfiber koffer készül. A kefeipar sem véletlenül virágzik mostanában: ez is a hulladékból él. Eleinte volt bőven serté, lószőr, rizsszalma, fonott láda. Mikor ez a nyersanyagkészlet kifogyott, libatoll, furnércsik, nád, használt prakker, bambusz seprű, vesszőkosár lépett a helyébe. A kefeipar ellátja munkával az asztalost is, meg a drótfonó és -szövő műhelyeket is. A kefe olcsó és ócska, pár nap múlva elkopik, kihull a szőre, kell másik. Így teremtenek mesterséges keresletet és ezen keresztül megélhetést több mint kétezer embernek.

Jól tudom, hogy havi 25000 kefét gyártanak?

Ez tavaly őszi adat, azóta meredeken ível felfelé a termelés. Akárcsak a bútoriparé: sílány anyagból, igénytelen munkával készülnek priccsek, asztalok, székek, szekrények a fel- és átvonuló német hadsereg laktanyái, szállásai számára. Pár hónapig bírják a terhelést. A hadikórházaknak a romok alól összeszedett csövekből, drótokból gyártanak vaságyakat. A matracokat, mikor elfogy a töltőanyag, a temetőből hozott szénával tömik meg. Bádogosaink alumínium tányérok és kanalak ezreit gyártják lezuhant repülőgépek szárnyaiból. Mivel egyre kapósabb odakint a meleg kesztyű, és egyre kevesebb idebent a gyapjú, újabban nyúl bőrt hoznak be helyette Krakkó környékéről. A bőrt illegális cserzőműhelyekben készítik ki. A gettó vegyész-mérnökei szintetikus cserzőanyagokat, különféle háztartási szerek, kozmetikumok százait állítják elő. És akkor még nem beszéltünk a fából faragott emléktárgyakról; szivargyűről, lovaskáról, fokoskáról, Varsó feliratú miniatűr ládikóról, amit a katona hazavisz a gyerekeknek, nem is sejtve, hogy ez a szuvenír a tífusz főhadiszállásán készült. Arról sem tud, amikor az árja oldali kirakatban kiválaszt a kislánynak egy szép porcelán- vagy kaucsukbabát, hogy azt a gettó félhomályos padlásain és pincéiben rakták össze és öltöztették csipkébe-bársonyba fürge kis kezek, éhbérért dolgozó 6-10 év közötti zsidó gyerekek.

Mekkora a volumene az illegális termelésnek?

Együttvéve nagyobb, mint a gettóban jelenleg működő német cégeké. Bár tegyük hozzá, azok is részt vesznek benne. Legkevesebb tíz millió zloty érték jön így létre havonta. Ez alsó becslés. Van, aki szerint ennek a három-négyszerese. Összehasonlításképpen: magánvagyonból származó bútort és ruhát a gettóban tavaly novemberben legalább húszmillió zloty értékben adtak el. Mivel ezt mind élelemre fordítják, az meg a gyomorba jutva elemésződik és többé nem forgatható vissza a gazdaságba, mindenképpen fokozni kell a termelést.

Hány embernek ad kenyeret az illegális ipar?

Nehéz megmondani, nagy az átfedés. Mondjuk, egy szabóműhely hat órában a német hadseregnek dolgozik, négy órában a lengyel felvevőpiacra termel. Hogy mit hova könyvelnek, megállapodás kérdése csupán. Ahogy mondani szokás: „bizonyos erőfeszítések eredménye”. Vagyis: pénzkérdés. A háború sokakat új szerepkörbe helyez, de nem változtatja meg alapvetően az emberi természetet. A frontkatona és a megszállt területek hivatalnokai egyaránt szeret tele zsákkal hazautazni szabadságra. Ha mégis meg kéne becsülnöm, hányan dolgoznak a gettóban az illegális gazdasági fronton, hát tízezen biztosan. De – mert a kereskedés a termelés ikertestvére – egyetlen aprócska zugműhely sem élne meg, ha nem volna megszervezve az a hálózat, amely az árut teríti az árja piacra.

Mármint a csempészet, ugye?

Az az állam, amelyik a tilalmat összeeskette a hiánnyal, hamarosan édes gyermekük, a csempészet születésénél bábáskodhat. Ez gazdaságbiológiai törvényszerűség. Egyébként nemcsak minket sújt az ökonómiai vesztegár, hanem urainkat, a németeket is. És amint hal-

lom, létfontosságú nyersanyagait a német ipar is, akárcsak a körülzárt gettó, közvetítők segítségével kénytelen beszerezni. Ha ők hőstettnek tekintik, amikor egy-egy blokádtörő hajó semleges lobogó alatt befut Bordeaux kikötőjébe, gyomrában a hőn áhított thaiföldi nyerskaucsukkal, miért ne lennénk mi is büszkék, amikor lengyel üzletfeleink jóvoltából négy lábú tejszarnokok lépdelnek át a katolikus temető kerítésén a zsidó temetőbe az éj leple alatt, tőgyükben a nyers tejjel?

Csak arra kell vigyázni, hogy el ne böggjék magukat.

Annak, hogy a tej literje ma, idebent a gettóban nem 40 groszba kerül, mint 1939-ben, hanem 10 zlotyba, tehát a huszonötszörösébe, nem a lengyelek számító természete az oka. Ekkora árfelhajtó hatása csak a kockázatnak lehet, az pedig egyenesen arányos a minket körülvevő fal magasságával, a falhoz vezényelt örök sűrűségével és az átmászásért tavaly november óta járó halálbüntetéssel.

Milyen formái vannak a csempészetnek?

Kezdjük felülről. Ahogy termelő üzemek működnek a Gestapo jóváhagyásával, úgy zsidó szállító vállalatok is. Egyikük lovas kocsijai ott sorakoznak a Leszno 24. előtt, ők engedéllyel, szabadon járnak ki-be a kapukon. Ezek a cégek milliós forgalmat bonyolítanak le fekete áruval a platón. Export-import tevékenységük hasznát jelentős százalékban a német „felügyelő bizottság” fölözi le. A nagyok közé tartoznak még a zsidó és lengyel szemetesek. Voltaképpen feladatukat finoman szólva elhanyagolják, mert nem a szemétszállítás, hanem a csempészés fizetődik ki. Ebben része van a lengyel és zsidó önkormányzat közti vitának arról, hogy melyik szeméthegyért ki viseljen felelősséget. És amíg a hivatal késedelmeskedik a kifizetéssel, addig nem nagyon mozdul a hulladék. Annál több dugáru közlekedik vékony szemétreteg takarója alatt. A zsidó szemetesek a gettó krémjét alkotják.

Igaz, hogy a gettón áthaladó villamosok is kivették részüket a csempészésből?

Magam is többször tanúja voltam ennek. Mivel nem volt megállója, a 10-es a Miła utcához közeledve lassított, a lengyel fiúk leszórták az árut, a zsidó legények meg felkapkodták a földről és fénysebességgel tüntették el a Zamenhof utca kapualjaiban. Ezzel a módszerrel nem bonyolítható le akkora forgalom, mint teherautóval vagy lovas batárral, de ez is nagybani csempészés azért. Lengyel-zsidó „vegyes vállalatok” százai dolgoznak a gettó különböző pontjain. Az áru egyik útja az úgynevezett „odúkon” át vezet. Odúknak hívják csempésznyelven az elosztóhelyeket. Ezek a gettóval határos padlások, lakások, pincék az árja oldalon. Előfordul, hogy falakon ütött nyílásokon, romos házakon keresztül simán át tudnak jutni a gettóba a zsidó csempészek. Még egyszerűbb módja az áru bejuttatásának, amikor az árja oldali ablakból közvetlenül, csövön folytatják a gabonát, a tejet, a gettóban várakozók pedig megtöltik a cső alsó végéhez illesztett zsákokat, kannát. Ilyenkor „a madár”, vagyis a figyelőember a tetőről szemmel tartja az utcát, és füttyel jelzi, ha közeledik a patruj. A szállítók már készenlétben állnak és azonnal viszik a boltokba a „szajrét”.

De olyanok is vannak, akik a kapukon hozzák be az árut, pedig egyáltalán nincs rá engedélyük. Mi ennek a titka?

Ez elméletileg lehetetlen, a valóságban a leghétköznapibb dolog. Minden kapuban három őr teljesít szolgálatot, egy zsidó rendfenntartó, egy lengyel és egy német rendőr. A zsidó rendőrré járul, hogy megpuhítsa a másik kettőt. Ha jól alakítja a „spíler” szerepét, akkor a „vurlicer” magától játssza a „dallamot”. *Szafa gra*, ahogy lengyelül mondják. A tarifa legjobb tudásom szerint mindenütt egyforma: 30 groszy/kg, ami rakományonként úgy 300 zloty. Ezen általában egyenlően osztozik a kapuőrző triász. A németet kell először megdolgozni, ez általában könnyebben megy: elég afelel érdeklődni, hogy mi van a *Heimat*-ban, az illető máris olvadozik a meghatottságtól. A lengyel rendőrök keményebb fából vannak faragva. Ők félnek a németektől, beszélni sem igen tudnak velük, ezért nehezebben állnak kötélnek. Márpedig ha az egyikük nem tartja a markát, a másik kettőt a lebukás veszélye fenyegeti. Ilyenkor a német is visszatáncol inkább, így a lengyel ellenállásán meg hiúsulhat az akció. De fordított is lehet a szereposztás. Ha biztosra akar menni valaki és nem akar váratlan akadályba ütközni, előre tudnia kell az őrszolgálat rendjét. Csakhogy ez, hogy a tizenöt kapu közül ki mikor melyikhez kerül, mindig aznap dől el, vagyis a „beépített ember” is csak pár órával korábban tudja meg. De ettől izgalmas a játék. A „spíler” leadja a drótot a csempésztársaság zsidó bonyolítójának, aki telefonon a megfelelő helyre rendeli a szállítmányt. Csak két számot mond, a kapu sorszámát és az órát. Amikor egy „elnéző” német őr elvezényelnek Varsóból, gyászol a gettó, akadozik a csempészet. Időbe telik, mire „kinevelik” az újat.

Ez tehát a nagybani csempészés.

A legelterjedtebb szervezett csempészési formáról majdnem elfeledkeztünk. Amikor azt látjuk valahol, hogy hirtelen sok siheder gyerek tódul a fal közelébe, biztosak lehetünk benne, hogy előbb-utóbb létrát is tolnak a falhoz, és megkezdődik a zsákok átemelése, lecipelése. Vagy egyszerűen az átdobálása. Negyedóra alatt akár száz zsák is landolhat idebent. Megrendelés, elszámolás bizalmi alapon történik. Csempészfíúk elmondása szerint a lengyelek sohasem ejtik át őket, mindig az előre megállapodott értékben szállítanak.

Működik a betyárbecsület.

Az is, de még inkább az üzlet logikája, a konkurenciaharc: ha nem tartanak be a szabályokat, más lépne helyükre. Ilyen magas árat, amekkorát a gettó fizet, sehol sem adnak. Naponta ezer zloty is bejöhethet a bolton, bolondok lennének lemondani róla. Nekik is van családjuk. Itt nincs szükség nagy indulótőkére, gyors a megtérülés, időnként rendkívüli a haszon. Ráadásul a gettó mindenre érzékenyebben reagál: a szovjet háború kezdetén idebent azonnal megtízszereződtek az árak, ez is felhívás keringőre. És a lengyel csempészfíúk él-

nek a lehetőséggel, mint ahogy a miróvi vásárcsarnok nagykereskedői sem tétlenkednek: egyik legnagyobb felvevőpiacuk – tényleg egy ugrásnyira – éppen a gettó.

És a csempészség egyéni formái?

Az természetes, ugye, hogy aki kint dolgozik az árja oldalán, több réteg ruhát vesz magára, amikor kimegy, és élelemmel kipárnázva tér vissza este. Ilyenkor a munkavezető a „spíler”, ő csúsztatja az ő kezébe az előre összeszedett kenőpénzt, és a brigád bemasírozik a kapun. Ez tehát átmenet a csoportos és egyéni csempészség között. Azonban igazi kockázatot a gyerekek viselnek ebben az „üzletágban”. Ezt a szakmát, úgy látszik, nem lehet elég korán kezdeni. Mert a három méter magas falon sokhelyütt nyílást hagytak alul, hogy az esővíz belefolyhasson a csatornába. Ezeket a nyílásokon nemhogy egy siheder, de egy kis-kamasz legényke sem tudna átbújni, ez az útvonal csak az 5-10 éves kicsik előtt áll nyitva. Van, akit a mamája tuszkol át így is, aztán órákkal később ugyanő ráncigálja vissza. Megesik, hogy a hozott zsák egészen már nem fér át, úgy kell átgurítani, átszórni a zöldséget a nyíláson, ezzel rengeteg idő elmehet. És bizony közben feltűnhet az ő, és előfordul, hogy a kis csempész feje már „ideát” van, mégis torkaszakadtából üvölt, mert az odaéró német rendőr gumibottal csépli a hátát „odaát”. És még megköszönheti neki az ütleget, bár lehet, hogy csontja törik, mert ugye bele is lőhetett volna. Ismerek olyan kisfiút, akinek golyó ment, azért csak a lábába, mert közben az anyja valahogy átcibálta a nyíláson, de aztán amputálni kellett a lábfejét. És gondolja, hogy abbahagyta az átjárást? Néhány hét múlva bicegve folytatta, mankóval.

Ők a gettó hősei. Valaki azt javasolta, hogy ha egyszer vége lesz a háborúnak, állítsák fel a névtelen kis csempész szobrát.

Bár ott tartanánk már. Egyelőre még csak az indulójuk született meg, már dallamot is szerettek rá: „Mint a macska, kibújok a résen, / az ő mellett, át a falon, / át a dróton, a léckerítésen, / szeméthegyen és romokon.” Ismeri?

„Hóviharban, éjjel-nappal, / nyáridőben a déli verőn, / kockáztatom gyermeki daccal / az életem és az erőm.”

„Durva zsák alatt görnyed a vállam, / szakadt rongyok fenekemen, / cérnavékony, de fűrge a lábam, / nagy félelem ül szívemen.” A vers a kicsit nagyobb, 10-14 éveseket is megörökíti, persze. Ezek a gyerekek, ahogy a költemény is mondja, vagy a falon, vagy a kapun keresztül jutnak ki „Árjaországba”. Ott aztán kéregetnek: egyik boltban, másik piacon, harmadik kapualjban, ki a belvárosban, ki a munkáskerületekben. Kijárási tilalom előtt tanácsos visszatérni, ha a kapun át próbálnak besomfordálni; sötétben érdemes, ha a falon át másznak. Egyik se veszélytelen: a kapuban félholtra verhetik őket, elszedve tőlük mindent, amit rongyaik alá rejtettek, a falról meg lelődzhetik őket, mint a verebet. Igaz, hogy egy részük kizárólag a családját látja el élelemmel, de az én szememben így is komoly ökonó-

miai tényező: egyrészt élénkíti a gazdaság vérkeringését, másrészt azzal, hogy apját-anyját, testvéreit életben tartja, komoly része van abban, hogy újratermelődik az értékes munkaerő. Van olyan gyerek is, aki naponta többször fordul, nagyobb mennyiségű árut forgat meg. Ő is megtölti otthon az éhes gyomrokat, de ha marad valami, az anyja árulhat az utcán a feleslegből némi lisztet, krumplit, babot. Akármekkora a kockázat, a csempészetnek ez a fajtája is járhat napi 25-30 zloty haszonnal.

Valaki ezt írta: „Manapság, leszámítva azt az apróságot, hogy az ember az életével fizethet érte, csempészni nem bűn. Izgalmas időöltés, könnyen sok pénzhez lehet jutni, ám éppen ezért demoralizáló hatású is, főleg a fiatalok számára. A gettó szempontjából áldás, szélesebb, nemzeti nézőpontból nézve átok. Milyen nemzedék fejlődhet vajon csempészekből, feketézökből?” Ön osztja ezeket az erkölcsi aggodalmakat?

Lesznek ők még – a mai csempészek – kereskedelmi utazók, vezérképviselők, cégvezetők. Látott már ilyet a történelem. Egyébként szép dolog az erkölcs. Olyan, mint a zene. De a billentéstechnikát számon kérni akkor, amikor gúzsba kötött kézzel lehet csak zongorázni, nem helyénvaló. Vagy azt szeretnék az aggodalmaskodók, ha a zongora közelébe se menne az ifjúság? Élet nélkül nincs erkölcs. És hát ki tudja, nem lesz-e aprófa hamarosan ebből a zongorából, amit Varsónak hívunk.

Igaz-e, hogy a gettóban fekete tőzsde működik? Hogy itt határozzák meg a dollár árfolyamát az egész országra vonatkozóan?

Én még azt is hallottam, hogy a Pawia utcában titkos pénzverde üzemel, ahol aranydollárt vernek. Nem tudtam ellenőrizni, mennyi igaz ebből a hírből. Kétségkívül sokan tartják megtakarításaikat aranydollárban, aranyrubelben. A nagy spekulánsok, akiknek a kezén féllegális vagy illegális üzletek révén rengeteg pénz forog, nem is tehetnének mást, mint hogy egymás közt megállapodnak az átváltási árban. Hogy ezt naponta teszik-e, nem tudom. Fekete gazdaság sincs meg tőzsde nélkül. Az árfolyamokat nagyban befolyásolja a hadi helyzet. A szovjet hadjárat kezdetén maguk a németek is nagy tételben vásároltak aranyat, attól félve, hogy zuhanni fog a márka árfolyama. Háború van, aki hosszú távon gondolkodik, csak a nemesfémekben bízhat.

És a zloty?

A zloty a németek azzal, hogy az árukészlet nagyját kiszívják az országból, rendszeres áruhiányt idézve elő, olyan vásárlóeszközzé változtatják, amely folyamatosan veszít az értékéből, hiszen a feketepiacon minden egyre drágább. A hadigazdálkodás, amely minden forrást a fegyverkezés szolgálatába állítana és a nagy cél érdekében az aszkéták szintjére szorítaná vissza a civil fogyasztást, tulajdonképpen látszattá redukálja a gazdaság hagyományos szereplőit és az emberi életet. Egy boltban fültanúja voltam a következő párbeszédnek: Az egyik vevő megjegyzésére, hogy azért ez becsapás, ilyen árut (rohadt zöldség volt) azért mégsem kéne eladni, nyilván azért csinálják, hogy minél kevesebben maradjunk, azt mondja a boltos: Drága asszonyom, ez az áru nem áru, és ez az üzlet sem üzlet, és én sem vagyok boltos, én nem eladok és maga sem fizet, hiszen ez a darab papír (rámutat a zlotyra), ez se pénz. Maga sem veszít semmit, én sem keresek semmit. Még hogy itt bárki becsapna bárkit, és hogy ennek bármi értelme lenne? Ugyan. ■ ■ ■

1942. ápr. 16.

Készítette: Rachel Auerbach

Halasi Zoltán (Budapest, 1954): költő, író, műfordító. Az itt közölt részlet a szerző *Lábjegyzet* című holokauszt-szövegéből való, a könyv megjelenés előtt áll a Kalligramnál.